

Vertimai

VERČIANT J. BENTHAMĄ

Jeremy'io Benthamo veikalas „Moralės bei įstatymų leidybos principų įvadas“ (*Introduction to the Principles of Morals and Legislation*) yra bene svarbiausias klasikinio utilitarizmo tekstas, kuriam reikšmę prilygti gali nebent ne tokia sisteminga, tačiau populiariau parašyta Johno Stewarto Millio esė „Utilitarizmas“ (*Utilitarianism*, 1861/1863) ar Henry'io Sidgwicko *opus magnum* „Etikos metodai“ (*The Methods of Ethics*, 1874). Šis Benthamo veikalas buvo parengtas spaudai 1780 m., tačiau pirmasis leidimas išėjo tik 1789 m. Vertimui ištraukos parinktos iš 1823 m. pasirodžiusio naujo, paties autoriaus pataisyto ir papildyto leidimo (būtent iš šio naujo leidimo yra plačios aiškinamosios išnašos). Siekiant aprėpti pagrindines Benthamo filosofijos sąvokas, vertimui buvo parinkti I skyriaus 1–6 ir 10 poskyriai bei IV skyriaus 1–4 poskyriai.

Į lietuvių kalbą iki šiol nei šis, nei joks kitas Benthamo veikalas verstas nebuvo, išskyrus 1998 m. paskelbtą trumpą ištrauką, kurią išvertė Remigijus Lukočius¹. I skyriaus 1–6 ir 10 poskyrių vertimas buvo lyginamas su šiuo R. Lukočiaus vertimu, o ištraukos iš IV skyriaus iki šiol lietuviškai nebuvo. Toliau paminėsime kai kuriuos vertimo metu iškilusius sunkumus bei argumentuosime padarytus terminologinius sprendimus.

Bene svarbiausią utilitarizmo sąvoką *utility* buvo nuspręsta versti kaip „naudingumą“, ne „naudą“, tuomsyk Lukočiaus tekste abi sąvokos vartojamos sinonimiškai: pavyzdžiui, „naudos principas“ ir „naudingumo principas“. Taip pasirinkome todėl, kad Benthamui *utility* yra objekto savybė, turinti tendenciją kurti gerovę, o morfologiškai „-umas“ kaip tik savybę ir nurodo, o štai „nauda“ yra objektiškas žodis, kieno nors veiksmų pasekmė.

Bene daugiausia svarstyta, kaip versti sąvokas *happiness* ir *felicity*. Svarbiausi klausimai šiuo atveju buvo du. Pirma, ar Benthamas šias sąvokas vartoja sinonimiškai, ar jam svarbūs kokie nors subtilūs jas skiriantys reikšmės atspalviai? Tiriant kalbamojo Benthamo veikalo tekstą nuspręsta, kad sąvokos visgi vartojamos sinonimiškai. Atrodo, sinonimų ir gretimos reikšmės žodžių gausos Benthamas apskritai nelaiko yda: skaitytojai gali nesunkiai susidaryti įspūdį, kad Benthamas gana netiksliai vartoja žodžius ar bent nekreipia dėmesio į subtilesnes jų konotacijas, net jei tai yra kartinės jo teorijos sąvokos. Taip nutinka todėl, kad Benthamo analizės grūdas yra stambesnis nei kasdienės arba kitų etinių teorijų kalbos: prasmieniai niuansai yra ne ignoruojami, nepastebimi, o tyčia niveliuojami pateikiant gretimas sąvokas kaip sinonimų grandinę, turinčią padėti išreikšti bendriausias jo filosofijos kategorijas.

Kaip matyti iš šio sakinio, esama daugybės žodžių nusakyti tai natūraliai žmonių sie-

¹ Džeremis Bentamas. Įvadas į moralės ir įstatymų leidybos pagrindus (ištrauka). Iš anglų kalbos vertė Remigijus Lukočius. In: *Filosofinės etikos chrestomatija XI–XII klasei*. Sudarė ir komentarus parašė Jūratė Baranova. Vilnius: Alma littera, 1998, p. 221–223.

kiamybei, kaip ir tam, ko žmonės natūraliai linkę vengti: „nauda, pranašumą, malonumą, gėrį arba laimę (visa tai šiuo atveju yra viena ir tas pat), arba – o tai vėlgi yra tas pat – užkirsti kelią žalai, skausmui, blogiui ar nelaimingumui.“ Nereikia manyti, kad terminus Benthamas vartoja neapibrėžtai: kaip tik jo tekstas primena teisinį dokumentą ne tik tuo, kad yra skaidomas į punktus ir tokių terminų kaip „šalis“ (*party*) ar „interesas“ vartojimu, bet ir tuo, kad pamatiniai terminai visada apibrėžiami (kas laikoma naudingumu, bendruomenės interesu ir t. t.).

Antra problema – kokie lietuviški sinonimai tuodu žodžius (*happiness* ir *felicity*) atitinka? Lietuviškoje filosofinės terminijos tradicijoje angliškąjį *happiness* įprasta versti kaip „laimę“. Tai rodo esantis sėkmingas vertimas, nes etimologiškai tiek graikiškasis *εὐδαιμονία*, reiškiantis daimono palankumą, tiek angliškas *happiness* (šaknyje turintis *hap*), reiškiantis fortūnos palankumą, tiek lietuviška *laimė* turi sėkmės, dievybės ar likimo palankumo elementą. Sunkiau su *felicity*, kuris turi likti sinonimiškas. Nera dė gesnės išeities, nusprendėme rinktis „laimingumą“ – kad skaitytojui nekiltų klausimų dėl terminų sinonimiškumo.

Rimtu Lukočiaus vertimo trūkumu laikome tai, kad jis pasirinko tiesiog neversti žodžio *tendency*. Šio techninio termino svarbą rodo tai, kad IV skyriaus dalyje, kurios nebevertėme, Benthamas aprašo kalbamojo dydžio skaičiavimą, o XI skyriuje aptaria įvairius tendencijų bei motyvacijos rūšių santykius. Tad *tendency* vertėme žodžiu „tendencija“, atitinkamai veiksmažodis *tend*, pirmenybę teikiant semantinio ryšio išsaugojimui, tapo kiek negrabių junginiu „turėti tendenciją“.

Negalime sutikti ir su Lukočiaus *right* bei *wrong* vertimu į „gėrį“ ir „blogį“. Visų pirma, tai yra veiksmų charakteristikos, ne

objektai, be to, yra įprasta versti „gėriu“ ne angliškąjį *right*, o *good*. Gėrio ir blogio bei teisingumo ir neteisingumo klausimai gali būti ir paprastai yra susiję, tačiau jie tikrai netapatūs. Kalbant apie veiksmus, dažniausiai šiuolaikinėje etikoje jų matas bus teisingumas, ar tinkamumas, bet ne gerumas (kalbame ne apie kasdienę, bet filosofinę kalbą). Kaip versti patį *right*, galima išties nesutarti: visų pirma, „teisingas“ ar „doras“? Viena vertus, galima teigti, kad, nepaisant K. Rickevičiūtės verstų „Dorovės metafizikos pagrindų“², „dora“ ar „dorovė“, „doras veiksmas“ nėra įprastinės sąvokos lietuviškoje etinėje terminijoje. Dažniau kalbame apie „etiką“, „moralę“, „teisingą veiksmą“. Tačiau tiesa, kad įprastasis „teisingas“ yra daugiaprasmis: juk „teisingas“ gali būti tiek episteminė kategorija („atitinkantis tiesą“, aptinkamą pagal kokį nors metodą ar tiesiog kokia nors specialia žmogiškąja pajėga: *true, correct, right*; ne veltui filosofų bendruomenėje kažkada svarstyta šią žymėti terminu „tiesinga“), tiek moralinė („atitinkantis moralumo principą, standartą“: *right*), tiek socialinė politinė („atitinkantis nešališkai pagrįstus išteklių skirstymo principus“ ar pan.: *just*), teisinė („atitinkantis teisės nuostatus“; nors čia galima ir priešprieša tarp teisingumo bei teisėtumo, kur pirmoji veikiau turi vėlgi socialinę politinę reikšmę). Atrodytų, kad ši reikšmių įvairovė yra rimtas termino trūkumas. Be to, „doro“ veiksmo naudai būtų ir tai, kad dorybių etikos terminams atskirti

² Immanuelio Kanto veikalo *Die Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* terminas *Sitte*, kaip ir „etika“ (gr. *ἠθική*) ar „moralė“ (lot. *mores*), savo reikšme – bent etimologiškai – gali būti siejamas su paprotine morale. Esant reikalui atskirti tokią paprotinę moralę nuo kokybiškai kitokios moralės, tarkime, Hegelio filosofijos kontekste (*Moralität* vs *Sittlichkeit*), galima pasitelkti ir lietuvių kalbos išteklius – tuomet „dora“ ar „dorovė“, ar kitas kuris lietuviškas žodis galėtų atlikti prasmingą darbą.

nuo moralės filosofijos terminų lietuvių kalba turi išteklį: dorybingas vs doras, dorybė vs dora / dorumas.

O kaipgi „tinkamas“ arba „deramas“ veiksmas? Tokiu atveju būtų bent iš dalies išvengta „teisingumo“ termino daugiareikšmiškumo. Galbūt šis terminas išties tikų ir nenuimtų nuo moralės jos įsakų kategoriškumo ar universalumo, nesulygintų jų su etike-to reikalavimais. Vis dėlto moralės filosofijos kontekste linktume išlaikyti „teisingumo“ sąvoką. Painiavos dėl to, ar suprasti „teisingą“ kaip *right* ar kaip *just*, t. y. kaip moraliai ar kaip socialiai teisingą, paprastai nekyla dėl termino konteksto. O juk utilitaristams, kurių pirmtaku Benthamas laikomas, moralinis teisingumas neabejotinai turi socialinį matmenį, tad veiksmą versti kaip „teisingą“ šiuo atveju, regis, būtų vykęs pasirinkimas.

Lukočiaus „dirbtinį kūną“ (*fictitious body*) keitėme „tariamą kūną“, nes „dirbtinis“ turi ne tik fikcijos reikšmę, bet ir neorganinio funkcinio kūno pakaito, protezo, reikšmę.

Pastebėjome, jog kartais net ir filosofinio teksto vertėjui tenka užduotis, regis, labiau deranti grožinės literatūros vertimo meistrui. Benthamo tekstas ši sykį uždavė du tokius darbus: perteikti metaforiškos „Įvado“ pradžios dvilypumą ir sueiliuoti įsiminti skirtą kūrinėlį. „Įvade“ Benthamas pirmiausia apeliuoja į skaitytojo vaizduotę, jausmą ir tik po to imasi tą vaizdžiai nupieštą paveikslą versti į techninių sąvokų kalbą. Tad skausmas ir malonumas personifikuojami ir jų reikšmė moralės filosofijoje pristatoma valdovo dvaro santykių metafora. Todėl tenka paieškoti tokių dviprasmybių, kurios tiek nurodytų daiktą iš valdovo aplinkos, tiek išreikštų abstrakčią sąvoką: pvz., *standard* reiškia ir vėliavą (šiuo atveju – prie valdovo sosto), ir pavyzdinį elgesio matą. Versdami pasirinkome dviprasmiškąją „gairę“.

Pasitaikė atvejis, kai lietuvių kalboje pritrūko nusistovėjusių žodžių junginių, kuriais būtų galima pasinaudoti. Tarkime, lietuvių kalboje paprastai „interesai ginami“, „interesams atstovaujama“, o kaipgi versti junginius *to promote the interest, to be for the interest*?

Vienas iš kebliausių atvejų – termino *sentiment* vertimas. Vadinamieji filosofai sentimentalistai sąvoką *sentiment* suprato savitai. Viena iš jų, Davido Hume'o, traktatuose, verstuose K. Rastenio³ bei J. Vana-gienės⁴, jis terminu nelaikomas ir verčiamas įvairiai: „jausmas“, „nuomonė“, „nuovoka“ ir pan. Manytume, kad tai yra svarbi sąvoka, kurią būtų gerai versti vienu žodžiu. Ir nors lietuvių kalbos „jausmas“ ją perteikia ne visai tiksliai, visgi laikytume tai artimiausiu sąvokos atitikmeniu, nes „sentimentas“, deja, lietuviškai jau turi perdėto jausmingumo reikšmę.

Reikia pripažinti, kad paprastai filosofų bendruomenę nelengva sutelkti bendram terminų svarstymui: dažniausiai jie dirba pavieniui, o pasirinktų sąvokų kritika pareiškama *post factum* – išėjus knygoms, ginant disertacijas. Tad šiomet jaučiamės bent kiek tvirčiau atiduodami spaudai Benthamo tekstą, nes tokių sąvokų kaip *happiness, felicity, sentiment* vertimo problemą seminare ir po jo diskutavo ne vienas ar du, bet keliolika filosofijos bei filologijos žinovų bei entuziastų. Galbūt ateity šios sąvokos bus išverstos sėkmingiau, tačiau šiandien tai yra geriausias sprendimas, kokį tik pavyko rasti bendromis pastangomis.

Ieva Vasilionytė, Vilius Dranseika

³ Hume, David. *Žmogaus proto tyrinėjimas*; iš anglų k. vertė ir įvadą parašė Kęstutis Rastenis. Vilnius: Pradai, 1995.

⁴ Hume, David. *Traktatas apie žmogaus prigimtį*; iš anglų kalbos vertė Joana Vanagienė. Vilnius: Charibdė, 2007.